

Universiteit
Leiden

The Netherlands

**'Wie Luidt de Doodsklok over de Arabieren?':
Arabisme, Islam, en de wereldbank**
Kurpershoek, P.M.

Citation

Kurpershoek, P. M. (1998). *'Wie Luidt de Doodsklok over de Arabieren?': Arabisme, Islam, en de wereldbank*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/5326>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/5326>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Prof. Dr. P. Marcel Kurpershoek

‘Wie Luidt de Doodsklok over de Arabieren?’: Arabisme, Islam, en de Wereldbank

Rede, uitgesproken ter gelegenheid van het aanvaarden
van het ambt van hoogleraar bij de opleiding Talen
en Culturen van het Islamitische Midden-Oosten
aan de Universiteit Leiden op 18 september 1998

Universiteit Leiden

Mijnheer de Rector Magnificus,
zeer gewaardeerde toehoorders,

De afgelopen winter kampeerde ik met mijn vriend Bukhaytān ten noorden van Wādi ad-Dawāsir in Saoedi-Arabië. De vastenmaand Ramadan was net achter de rug, het was vakantie, en overvloedige regenval had de woestijn omgetoverd in een grazige vlakte. Het was er een drukte van belang. Bijna de hele bevolking van het land was erop uitgetrokken om zijn oorsprong te beleven temidden van de kamelen en de enkele overgebleven echte bedoeïenen. Op een avond verzamelde zich een groot gezelschap in de tent van een kennis van Bukhaytān, een collega in het lokale kantoor van de Organisatie ter Bevordering van het Goede en ter Voorkoming van het Kwaad, de religieuze politie die waakt over de goede zeden. De bezoekers behoorden tot verschillende stammen en de meesten kenden elkaar niet. Men dook in zijn kameelharen mantel en staarde zwijgend naar het vuur. De collectieve onmacht tot conversatie werd doorbroken door Bukhaytān, die begreep dat niemand het hem kwalijk zou nemen als hij zijn reputatie als dichter en verteller zou oppoetsen. Het grootste deel van zijn repertoire kende ik al, zoals zijn loflied op de eregast van die avond, het hoofd van de religieuze politie in Abhā, de hoofdstad van de ^cAsīr provincie. De voorstelling eindigde met een duizend-en-één-nacht vertelling over een arme kamelendief die bloedbroederschap sloot met een wolf en een stamgenoot doodde die het beest had geschoten.

De avond leek naar een soezerig, gezellig einde te sukkelen, toen het hoofd van de religieuze politie, die tot dat moment welwillend had toegelusterd, het woord nam. Iedereen was op slag wakker en waakzaam. Met de geoefende stem van een kanselredenaar en in het zuiverste Qur'ānische Arabisch begon hij zijn gehoor de les te lezen. Het ongeletterde *patois* van de bedoeïenen werd door de sonore galm van de Schrift de tent uitgeveegd. Ik verstijfde van schrik, niet alleen vanwege het brute contrast, maar ook omdat ik dacht dat hij het op mij had gemunt. Want veel ontwikkelde Saoediërs kunnen het moeilijk verdragen dat een buitenlandse onderzoeker zich interesseert voor achterlijke zaken,

zoals dialect en heidense krijgsliederen, en niet voor het beste dat hun cultuur te bieden heeft: de islam.

De spreker vond het spijtig dat de kring zich onledig had gehouden met *lahw*, ijdel vermaak en loze praat. En dat terwijl het leven niet langer duurde dan een uur, een minuut, in een flits voorbij was. De vraag was: hoe moest de mens die kostbare gift, het leven, gebruiken? Het viel niet te ontkennen dat de heidense Arabieren in hun tijd reeds bekend stonden om hun moed en edelmoedigheid, maar de islam had die ridderlijke deugden op een hoger plan getild. De islam was de religie die een kind van nature werd aangeboren, of het nu in China of Amerika ter wereld kwam. Hoe had de islam zich verspreid? Door de kracht van het geloof natuurlijk, en daarom was het zo zonde dat deze avond aan voos gezwets verloren was gegaan. Waarom stammenoorlogen op te rakelen als er de verhalen waren van de vroege islamitische veroveringen, zoals het verhaal over de ongelovigen die dachten te ontkomen naar een eiland, maar niet gerekend hadden met God die de zee liet bevroren, zodat het leger van de moslims hen alsnog in de pan kon hakken? Wie dacht dat hij na afloop van Ramadan de teugels kon laten vieren, had het mis. De ware moslim ging iedere dag bij zichzelf te rade met de vraag wat hij voor de islam had gedaan. Aldus de directeur van de religieuze politie. Dit is wat ik me herinner van zijn sermoen, want ik had op dat moment mijn taperecorder niet bij de hand.

‘Moge God je belonen,’ zei Bukhaytān alsof hij innig dankbaar was voor de tuchtiging. Later vroeg ik hem of de boeteprediker niet hield van de bedoeïenenverhalen. ‘Zeker wel,’ zei Bukhaytān, *yimūt fih*, ‘hij sterft erin, hij is er dol op.’ Er was dus niets aan de hand. De bedoeïenen waren dankbaar dat er iemand was om hun *séance* af te ronden met een stichtelijke toespraak. De oorzaak van de verwarring lag bij mezelf, omdat ik de bedoeïenen had willen zien als nobele wilden die hun onschuld hadden bewaard tegenover de islamitische stadscultuur.

Een directe oproep om me te bekeren werd mij die avond bespaard, maar evengoed heeft het gebeurde een onuitwisbare indruk achtergela-

ten, alsof ik getuige was geweest van een oerscène die zich afspeelde aan de bronnen van het arabisme en de islam. De bewoners van het gebied zelf zijn zich van geen onderscheid bewust: bedoeïenen gebruiken de woorden *misilmīn* en *‘arab* uitwisselbaar in dezelfde betekenis, namelijk ‘mensen’, ‘niet nader aangeduide mensen’. De gedachte dat er mensen zijn die geen moslim of Arabier zijn, leeft niet voor hen. En dat er Arabieren zijn, mensen die Arabisch als moedertaal hebben, die geen moslim zijn, wordt in centraal-Arabië nauwelijks voor mogelijk gehouden. Het neefje van Fayḥān ibn Gwēd, een stamhoofd van de Dawāsir, vertelde me dat zijn oom eens een ongenadig pak slaag verkocht aan een van zijn Egyptische arbeiders omdat de man op het gebedsuur verstek liet gaan. Het neefje herinnerde zich hoe de Egyptenaar daarna in de moskee kwam en angstig de bewegingen van de anderen probeerde na te bootsen. Het was Fayḥān nooit ter ore gekomen dat er ook christelijke Egyptenaren waren, de Kopten.¹ Toen het hem werd uitgelegd oefende hij geen dwang meer uit, maar de man werd wel ontslagen.²

De Arabische bedoeïenen worden wel *māddat al-islām*, het materiaal van de islam, genoemd: zij zijn het volk dat de islam tot wereldgodsdienst maakte. Dat is reden tot trots, maar het beperkt ook de keuzevrijheid: wie een Arabische identiteit aanhangt, krijgt de islamitische op de koop toe. Zelfs ideologen van het seculiere Arabische nationalisme, zoals Sāṭi‘ al-Ḥuṣrī of Constantin Zurayq, een auteur van Grieks-orthodoxe huize, zagen zich genoodzaakt de islam een vooraanstaande plaats in hun systeem toe te dichten.³ En Arabische régimes die zich beroemen op hun seculiere grondslag, zoals de Ba‘th-partijen in Syrië en Irak, hanteren beide begrippen als het zo uitkomt in één adem.

Een paar weken geleden vergaderde de Jeruzalem-commissie van de Islamitische Conferentie in Casablanca. Syrië, in de persoon van minister ash-Shara‘, spoorde alle lidstaten aan hun betrekkingen met Israëel volledig te bevriezen, gezien de halsstarrige opstelling van premier Netanyahu. In dat verband hekelde hij niet bij name genoemde Arabische landen, die ‘heimelijk heulen’ met de vijand. Zijn collega van Jordanië – welk land een vredesverdrag met Israëel heeft getekend -

hoonde daarop landen die ‘schermen met volstrekt onrealistische leuzen.’ Toen het debat uit de hand dreigde te lopen deed koning Ḥasan van Marokko een beroep op de kemphanen om zich te matigen teneinde de vijanden van *as-salām wa-l-islām*, de vrede en de islam, niet in de kaart te spelen. Naderhand, tegenover de pers, toonde de Syrische minister zijn erkentelijkheid door zich in warme bewoordingen uit te laten over het Marokkaanse voetbalelftal. Naar zijn deskundige mening was dat elftal op het WK uitgeschakeld als gevolg van een zeer verdachte nederlaag van Brazilië tegen Noorwegen. Ik citeer nu uit het blad *al-Ḥayāt*: ‘Dit was geen nederlaag, maar een complot om een Arabische en islamitische staat uit te sluiten van deelname aan de tweede ronde om de wereldbeker. In hun sympathie voor het Marokkaanse team toonden de Arabische en islamitische volkeren hun soldidariteit. Hoe ver ook verwijderd van het Midden-Oosten, zij leven mee met het leed en de aspiraties van de volkeren in dat gebied.’⁴

Of de Syriërs in het algemeen deze visie delen valt niet na te gaan. Daar is al 36 jaar de noodtoestand van kracht en verbiedt wet no. 6 van 1965 iedere discussie over een onderwerp dat het vertrouwen van de massa’s in de doelstellingen van de revolutie aan het wankelen kan brengen. In alle objectiviteit kan men echter constateren dat de verheffing van deze twee thema’s, het arabisme en de islam, tot politieke geloofsartikelen, en het gebruik dat daarvan is gemaakt, zijn uitgelopen op een volstrekt fiasco. Dat geldt vooral voor landen waarvan het régime zichzelf het predikaat ‘revolutionair’ toedicht: Irak, Libië, Syrië, Egypte, Algerije. De monarchieën in Jordanië en Marokko hebben zich traditioneel minder luidruchtig uitgelaten. Nu gedragen monarchen zich over het algemeen met meer waardigheid dan kolonels die de macht hebben gegrepen. In het geval van de koningen Ḥusayn en Ḥasan komt daarbij dat zij hun stamboom terugvoeren op de Profeet, via diens neef en schoonzoon ʿAlī. Daaraan ontlenen zij een niet gering deel van het gezag dat zij bij hun onderdanen genieten.

Misschien verbaast het u in het eerste rijtje ook Egypte aan te treffen. In het Westen overheerst een per saldo niet ongunstig beeld van dat land,

althans sinds de vrede van Sadat. Het is inderdaad onwaarschijnlijk dat het in Egypte ooit zover zal komen als in Libië, waar alleen al voor het bezit van een schrijfmachine, computer of printer, een speciale vergunning nodig is. Daar laat de Libische overheid het trouwens niet bij: er wordt ook een afdruk gemaakt, en het serienummer en de naam van de eigenaar worden genoteerd om eventueel de herkomst van anonieme teksten of pamfletten te kunnen traceren. Egypte was de afgelopen twee eeuwen de intellectuele krachtcentrale van de Arabische wereld, maar daarin begint de klad te komen. Niet alleen Syrische en Iraakse, maar ook Egyptische intellectuelen zoeken tegenwoordig een goed heenkomen in het buitenland. Niet Kaïro, Bagdad, of Damascus, maar Londen groeit uit tot het nieuwe culturele centrum van de Arabische wereld.⁵ En in ons midden, tot meerdere glorie van de Leidse universiteit, vertoeft Naṣr Abū Zayd, nog steeds gelukkig getrouwd met Ibtihāl Yūnis. Maar hoe heeft het zover kunnen komen dat een Egyptische rechtbank en het hof van beroep hem tot afvallige van de islam, en zijn huwelijk *ipso facto* ongeldig en ontbonden, hebben verklaard? En dat alleen omdat zijn werk onderstreept dat iedere uitleg van islamitische teksten mensenwerk is, en dat de islamisten die denken de waarheid in pacht te hebben niet verschillen van andere totalitaire ideologen die hunkeren naar de macht.

Is het denkbaar dat de regering van een land als Egypte deze schande niet had kunnen voorkomen als zij had gewild? Het paradoxale is dat de Egyptische overheid het terrorisme denkt te bezweren door ruim baan te geven aan de geestelijke terreur die wordt uitgeoefend vanuit het officiële religieuze apparaat. Vooral sinds de tijd van Sadat, die steun zocht bij de Moslimse Broeders in zijn strijd tegen de nasseristische apparatsjiks en intelligentsia, zijn talloze schrijvers en boeken het slachtoffer geworden van die terreur. Ik wil één voorbeeld noemen.

In september 1981, één dag nadat Sadat 1536 intellectuelen had laten oppakken en achter de tralies had laten zetten, werd op aandrang van de religieuze Azhar universiteit een boek in beslag genomen met de titel *Inleiding tot de Arabische Taalwetenschap*.⁶ De schrijver was Louis

ʿAwaḍ: anglist, dichter, literatuurcriticus, polemist en notoire dwarsligger. In de tijd van Nasser verzette hij zich tegen diens pan-arabische politiek, in de tijd van Sadat tegen diens islamitische oriëntatie. Als Kopt stond hij niet minder kritisch tegenover de kerk van zijn eigen gemeenschap. De *Inleiding tot de Arabische Taalwetenschap* lag al twee jaar in de winkel en er waren 900 exemplaren verkocht toen de rechter de rest van de oplage in beslag liet nemen.

Wie het boek leest, ontdekt al gauw waar de schoen wringt. Als links-liberaal denker in de voetsporen van auteurs als Salāmah Mūsā en Ṭāhā Ḥusayn, was Louis ʿAwaḍ voorstander van aansluiting bij de moderne Europese cultuur. Eerder al had hij zich de woede van de geestelijkheid op de hals gehaald met zijn voorstel om de Qurʾān in de volkstaal te vertalen, zodat iedereen de tekst kon begrijpen en de mensen niet langer afhankelijk zouden zijn van de schriftgeleerden. De *Inleiding* was een stoutmoedige poging om het probleem bij de wortel aan te pakken, het punt waar arabisme en islam samenkomen, namelijk de Qurʾān en de Arabische taal. Tegen alle gangbare opvattingen in betoogde hij dat Arabisch verwant is aan de Indo-europese talen. Daaraan verbond hij de al even tegendraadse mening dat de Arabische stammen oorspronkelijk uit de Kaukasus kwamen en vanuit Mesopotamië het naar hen genoemde schiereiland binnentrokken. Daar zou hun taal beïnvloed zijn door het oud-Egyptisch van de Hyksos, die door de farao's uit de Nijldelta waren verdreven. Deze theorieën schraagde ʿAwaḍ onder aanvoering van een indrukwekkende hoeveelheid etymologische overeenkomsten, die althans op mij in de meeste gevallen een zeer fantasierijke indruk maken. Hoe dan ook, dit materiaal was vooral munitie voor de aanval die hij in de inleiding tot zijn *Inleiding* opende op zijn eigenlijke doel, namelijk de sacrosancte status van het klassiek Arabisch, als zijnde de taal van de Qurʾān.

ʿAwaḍs oeuvre staat in het teken van zijn niet aflatende strijd tegen wat hij zag als het tweekoppige monster van het pan-arabisme en de pan-islamitische bewegingen.⁷ Om aansluiting te vinden bij de moderne tijd moest de Egyptische staat op seculiere leest worden geschoeid en moest

de spreektaal de plaats van het klassiek Arabisch innemen. En als Egypte wilde bogen op een glorieus verleden, dan kon het faraonische Egypte of de Hellenistische periode als model dienen. Als Egypte met de rug naar het Arabisch schiereiland ging staan, zich onttrok van alle pan-arabische en islamitische ballast, aanvaardde dat het zichzelf genoeg was, dan kon eindelijk een begin worden gemaakt met de oplossing van de werkelijke problemen, namelijk de achterlijkheid en de armoede van de Egyptische bevolking.

Ruim een eeuw geleden sprak de toenmalige heerser van Egypte, de khedive Ismāʿīl, de gevleugelde woorden, *‘Mon pays n’est plus en Afrique, nous faisons partie de l’Europe actuellement.’* In werkelijkheid bereikte de khedive het tegendeel: in zijn moderniseringsdrang stak hij Egypte diep in de schulden, zodat het land een speelbal werd van de koloniale mogendheden. Daarmee versterkte hij de ambivalentie en ressentimenten tegenover het almachtige Europa, en in het verlengde daarvan de ideeën waarmee Europa wordt geassocieerd. Deze anti-Westerse gevoelens en behoefte aan een gevoel van culturele eigenwaarde waren de voedingsbodem voor de opkomst van het Arabisch nationalisme en de politieke islam. Arabische politieke leiders hebben deze ideologieën steeds gebruikt om de publieke opinie te mobiliseren en het uitblijven van resultaten af te schuiven op de vijanden van het arabisme en de islam.⁸ Naarmate de leiders grotere offers vragen van de bevolking, de oppositie met meer geweld onderdrukken, roekelozier gokken en rampzaliger verliezen, hebben zij de neiging zwaarder op dit mechanisme te leunen. Maar in de permanente crisis waarin de Arabische wereld verkeert, is het denkpatroon als zodanig routine geworden. De complottheorie die de Syrische minister verkondigde om het verlies van het Marokkaanse WK team te verklaren is slechts één voorbeeld uit talloze. Daarnaast denk ik dat er een samenhang is met het merkwaardige verschijnsel dat leiders als Nasser en Saddām Ḥusayn net zoveel populariteit lijken te winnen met hun nederlagen als met hun overwinningen. De volksverbeelding wordt voortdurend gevoed met propaganda die hen voorstelt als helden in een aangrijpend Arabisch-islamitisch drama. En hoe groter de nederlaag, hoe meer de held wint aan tragische

grandeur. Zolang hij aan de macht blijft kan deze voorstelling dus eindelijk doorgaan. Zelfs Arabische intellectuelen die heel goed op de hoogte zijn van het ware karakter en de gruweldaden van de tyran, kunnen zich niet onttrekken aan de fascinatie van dit schouwspel.⁹

Anders dan men soms meent, hoopt of vreest, is er geen concreet Arabisch of islamitisch politiek project dat voortgang boekt, tegenslagen ondervindt, zich herstelt, enzovoorts, op de manier zoals de Europese integratie zich ontwikkelt. De organisaties die zich professioneel op deze doelstellingen toeleggen, zoals de Arabische Liga en de Organisatie van de Islamitische Conferentie, zijn fabrieken van holle woorden die nooit één geloofwaardig besluit hebben kunnen nemen of uitvoeren. De praktijk is dat de symbolen van het Arabisch nationalisme en het islamisme bewezen waarde hebben als alibi voor autoritaire leiders of machthebbers-in-spe.¹⁰ In dezelfde praktijk staan ze dus haaks op beschaafde doelstellingen, zoals de rechtsstaat, democratie, de civiele maatschappij, de rechten van de mens.

Verzet tegen de dogma's van de religieuze en politieke orthodoxie, en de groezelige realiteit die daaronder schuil gaat, is deze eeuw de grote drijfveer geweest van de Egyptische literaire produktie. Schrijvers als Taha Ḥusayn en Louis ^cAwad waren in de eerste plaats *hommes de lettres*, die in de Westerse en Arabisch-islamitische literatuur en geschiedenis op zoek gingen naar sleutels voor het begrip van hun eigen tijd en om de werkelijkheid van hun tijd te lijf te gaan. Hoe uiteenlopend ook de genres waren waarvan zij zich bedienden, in essentie ging het vrijwel altijd om dezelfde vragen. Hun romans waren veelal ideeënromans; en hun historische en literaire studies stonden in het teken van hun stellingname in de grote maatschappelijke vraagstukken van hun tijd.¹¹

In zijn *Inleiding* rept ^cAwad met geen woord over de Egyptische actualiteit, maar zijn zoektocht naar de wortels van de Arabische taal is in wezen een poging om de wortels van de moderne politieke mythologie bloot te leggen en daarmee te ontmythologiseren. Daarvoor gaat hij terug naar een scholastische strijd die duizend jaar geleden werd

beslecht in het nadeel van de rationalisten en het voordeel van de traditionalisten. De uitkomst hield in dat de Qur'ān geacht werd in alle eeuwigheid te hebben bestaan in zijn onveranderlijke Arabische linguïstische vorm, geschreven op een tablet in de hemel bij God. Adam werd in het Paradijs door God onderricht in de Arabische namen van de dingen.¹² De eerste mens sprak Arabisch, dit Arabisch werd zuiver bewaard in de binnenlanden van het Arabisch schiereiland, en door Ismaël als zijn taal aangenomen toen hij samen met zijn vader Abraham de Ka'ba in Mekka bouwde. Muhammad, het Zegel der Profeten, werd uitverkoren om die taal te ontvangen in zijn superieure, onnavolgbare expressie, de Qur'ān. Sindsdien wordt als axiomatisch aangenomen dat Arabisch de beste, de mooiste, de rijkste taal is, en dat de Qur'ān niets dan het zuiverste Arabisch bevat, niet besmet door enige linguïstische invloed van buitenaf. Zo werd het Arabisch chauvinisme onafscheidelijk verbonden met de taal, die op zijn beurt een dogmatisch fundament kreeg in een religieuze doctrine.¹³

De hetze tegen de *Inleiding* onderstreept, duidelijker dan het boek zelf, wat ʿAwaḍ eigenlijk bedoelde. De rechtbank van Zuid-Kaïro wees ʿAwaḍ argumenten van de hand met een beroep op de tekst van de Qur'ān en het religieuze gezag van de traditionalisten. God had zelf in de Qur'ān gezegd, 'Wij hebben een Qur'ān tot U neergezonden in het Arabisch.' Hoe zouden er dan woorden van niet-Arabische oorsprong in kunnen voorkomen? En zegt de Qur'ān niet dat Sheba in het zuiden van Arabië een goede streek was met vruchtbare tuinen? Hoe kan ʿAwaḍ dan beweren dat het in de oudheid werd geteisterd door droogte?¹⁴ Langs deze weg kwam de rechtbank tot haar oordeel dat het boek een poging was een wig te drijven tussen Egypte en de rest van de Arabische wereld en een aanval inhield op de islam, de Arabische taal en de Qur'ān. Hierdoor werden de moslims in hun gevoelens gekwetst, hetgeen kon leiden tot *fitnah*, een uitbarsting van fanatieke volkswede. ʿAwaḍ had zich dus schuldig gemaakt aan *kayd*, in de Qur'ān een veel voorkomende term voor de list en lagen van Satan en de ongelovigen die samenspannen tegen de islam. Zo was de cirkel rond: het vonnis bewees wat ʿAwaḍ wilde aantonen, en ʿAwaḍ had met zijn boek datgene bevestigd waarvan hij toch al verdacht werd.

Daarmee was de kous niet af. Tezelfdertijd verscheen een boekje met de titel *Weerlegging van de Kwaadaardige Verzinsels tegen de Onnavolgbaarheid van de Qur'ān en Zijn Taal en Andere Leugens gefabriceerd door de Kruisvaarder en Occidentalist dr. Louis ʿAwaḍ*.¹⁵ Dit werk verscheen in twee edities, een in Kaïro en een in Mekka, uitgegeven door de Islamitische Wereldliga. In tegenstelling tot ʿAwaḍ *Inleiding*, die onverkocht op de schappen stond voordat de oplage in beslag werd genomen, mocht dit vileine werkje zich verheugen in vijf herdrukken binnen tien jaar.

ʿAwaḍ bleef tot zijn dood in 1990 een onverbeterlijke optimist. Maar wie het lot van liberale denkers in de Arabische landen volgt, wordt af en toe bevangen door het gevoel dat W.F. Hermans in *Nooit Meer Slapen* laat uitspreken door de Noor Arne bij wijze van commentaar op de Lappen: 'Ik geloof soms dat de koppigheid waarmee mensen aan tradities vasthouden, voldoende is om iedere hoop op te geven dat de mensheid door rationele maatregelen gelukkiger zal worden.' Arne's oplossing is een eenvoudige: 'Een Lap hoeft alleen dat pakje maar uit te trekken en hij is een Noor als ieder ander.' 'Waarom doen ze dat dan niet allemaal?' vraagt Alfred. 'Omdat ze vinden dat ze anders zijn [...]. Een Lap is waarschijnlijk bang dat hij hoogstens een namaak-Noor wordt [...].' 'Maar het is wel weinig comfortabel,' werpt Alfred tegen. Maar Arne weet, 'De meeste mensen baseren hun zelfrespect op een of ander gebrek aan comfort.'

De vraag is hoe lang men dit gebrek aan comfort zal accepteren, wanneer men het beu zal zijn zich te laten terroriseren door de mythe van de Eeuwige Terugkeer, die Milan Kundera in *De Ondraaglijke Lichtheid van het Bestaan* associeerde met het *Es muss sein!* motief uit Beethovens laatste kwartet. Op de vraag *Muss es sein?* wordt steeds vaker een ontkenkend antwoord gegeven. De scherpste kritiek komt uit de groeiende kolonie Arabieren in ballingschap. Bijvoorbeeld in het boekje *Ter Verdediging van de Vrede*, geschreven door de Libanese journalist Ḥāzīm Ṣāghīe van het toonaangevende Arabische blad *al-Hayāt*, dat in Londen wordt uitgegeven.¹⁶ Het boekje is een hartstochtelijk pleidooi om de

verslaving aan politieke metafysica op te geven en vanuit een nuchtere, pragmatische houding een begin te maken met de aanpak van de gigantische problemen van de Arabische wereld.¹⁷ In honderd bladzijden trapt hij alle heilige huisjes omver die het Arabische denken bepalen, en steekt zijn arm diep in de beerput van de taboes die de Arabische wereld verlammen. ‘Decennia nu al schrijven we één en hetzelfde artikel met een taalkundige verbeeldingskracht die de dertig woorden niet te boven gaat en die altijd op hetzelfde neerkomen: wij hebben gelijk en de wereld zweert tegen ons samen.’¹⁸ En hij vervolgt: ‘Zeker, de Israëliërs hebben hun problemen en reusachtige contradicties, maar zij hebben in ieder geval de parlementaire veiligheidsklep. Wij daarentegen niet. Het individu bij hen is vol van zijn individualiteit en beseft tezelfdertijd dat hij een afspiegeling is van de kracht van zijn samenleving. Maar bij ons is het individu vervuld van twijfel, is het individu nog in de projectfase: hij is bang voor zijn vader, zijn broer, zijn meester, zijn baas, en hij staat onder controle van zijn familie, zijn secte, zijn stam.’¹⁹

De tijd is niet in het voordeel van de Arabische wereld: anders dan de islamisten en pan-arabisten denken is niets in de geschiedenis voorbestemd en is de wet van de Eeuwige Terugkeer door de filosofie al lang ontkracht. ‘Stel dat de Golfstaten zich over enkele tientallen jaren oriënteren op Azië, de Maghreb-landen op mediterranea Europa, wat blijft er dan over voor de Mashraq, de landen van het Arabische Midden-Oosten?’²⁰ Şāghie lijkt in deze passage het ondenkbare te denken, maar het scenario kan niet bij voorbaat worden uitgesloten. Oman, bijvoorbeeld, richt zich al in toenemende mate op Bombay, dat dichter bij ligt dan Bagdad. Tunesië, Algerije, en Marokko begrijpen dat hun toekomst afhangt van het associatieakkoord met de Europese Unie, niet van de Arabische Liga in Kaïro. Voor arabisten is dit misschien geen welkom nieuws, zeker gezien de volstrekt overspannen verwachtingen die over de toekomst van de Arabische wereld bestonden toen ik begon met mijn studie, maar men moet zichzelf niet voor de gek houden.

De ontnuchterende feiten zijn onder meer te vinden in de rapporten van de Wereldbank. In 1995 publiceerde de Wereldbank een studie

onder de titel *Claiming the Future* over de situatie in de MENA-regio, het Midden-Oosten en Noord-Afrika²¹ – het gebied van Iran tot Marokko, dat valt onder de regionale directie waarvoor ik op Buitenlandse Zaken verantwoordelijkheid heb. Een blikvanger in dat rapport is de parallel die wordt getrokken tussen de MENA-landen en Finland: de MENA-landen, met een bevolking van 260 miljoen, exporteren minder dan Finland, met 5 miljoen inwoners, indien men de olieproducten niet meerekent.²²

Het rapport concentreert zich op de sociaal-economische toestand en gaat niet in op de politieke aderverkalking in de Arabische wereld, gesymboliseerd door het feit dat de huidige heersers er gemiddeld bijna 25 jaar aan de macht zijn. Uit het vele leerzame materiaal wil ik een paar gegevens citeren. Sinds 1986 is het inkomen per hoofd van bevolking in de MENA-regio gedaald met gemiddeld 2 procent per jaar, meer dan in enig ander gebied in de wereld. Anders dan men wellicht zou denken is dit niet alleen een gevolg van dalende olieprijsen, maar ook van dalende produktiviteit. Nergens ter wereld nam de bevolking de afgelopen dertig jaar zo snel toe: in 1994 was de helft van de bevolking jonger dan 15 jaar. En als het zo doorgaat zullen de 260 miljoen zielen van nu er 400 miljoen zijn in het jaar 2010.

De regio is ook wereldkampioen als het gaat om kapitaalvlucht, gemeten als percentage van het bruto nationaal inkomen: geen andere regio houdt zoveel tegoeden in het buitenland aan.²³ Omgekeerd blijkt het internationaal privé-kapitaal nauwelijks belangstelling te koesteren voor investeringen in het gebied: minder dan 1 procent van de kapitaalstroom naar ontwikkelingslanden zoekt de MENA-landen op. Omslachtige procedures, logge overheidsapparaten, beperkende regelgeving: alles lijkt erop gericht om deze landen een onaantrekkelijke bestemming voor het privé-kapitaal te maken. Na het voorgaande is het nauwelijks verwonderlijk dat de MENA-landen veruit de hoogste werkloosheidscijfers in de wereld hebben en dat de gemiddelde arbeider er nu minder verdient dan in 1970. Het aantal mensen dat er met minder dan 1 dollar per dag moet rondkomen neemt in snel tempo toe. Tot

overmaat van ramp loopt de regio ook voorop als het gaat om het plegen van roofoverval op de natuurlijke hulpbronnen, zoals water.

Het is niet zo moeilijk om oorzaken voor deze situatie aan te wijzen, hoewel die oorzaken op zichzelf geen verklaring bieden. Voor dat laatste moet men waarschijnlijk eerder zijn bij de mentale infrastructuur van de regio, de bron-code om in computertermen te spreken, zoals geanalyseerd door Louis ^cAwaḍ, Ḥāzīm Ṣāghīe, Naṣr Abū Zayd, en andere auteurs tot wie de letterenfaculteit toegang geeft, en niet de Wereldbank. Beter dan oorzaak is het derhalve om te spreken van een relatie. Zo is er zeker een relatie met de omstandigheid dat er geen regio is die zo wordt geteisterd door hardnekkige gewapende conflicten en die verhoudingsgewijs zoveel uitgeeft aan wapentuig.

Maar als er één negatieve factor moet worden aangewezen, dan zou mijn keuze vallen op de olie.²⁴ De olie-boom heeft in deze landen een extreme afhankelijkheid gecreëerd, ook in de landen die indirect mee-profitteerden, bijvoorbeeld door overmakingen van gastarbeiders. Met het olie-geld hebben regeringen hun onderdanen gesubsidieerd, ten koste van efficiëntie, produktiviteit, en het vermogen mee te dingen in de wereldeconomie. Oliegeld is gebruikt om een schijnwereld van authenticiteit in stand te houden en heeft zo bijgedragen aan de culturele, politieke, en economisch-sociale impasse waarin de Arabische wereld zich bevindt. Zou er geen verband bestaan tussen oliedollars, en het conservatieve gebruik ervan, en het feit dat in geen regio zo weinig vrouwen deelnemen aan het arbeidsproces?

Om een idee te geven van de omvang van de catastrofe trekt de Wereldbank een vergelijking met Oost-Azië. In 1960 verdienden de mensen in de MENA-landen evenveel als die in Oost-Azië. Dertig jaar later was het inkomen per hoofd van bevolking in de MENA-landen 3300 dollar en in Oost-Azië 8000 dollar – een verschil dat voortkomt uit het verschil in produktiviteit.²⁵ Zonder olie had de situatie er wellicht niet rooskleuriger uitgezien, maar olie heeft ongetwijfeld geleid tot uitstel van moeilijke beslissingen en bijstelling van ingesleten mentale

gewoontes verhinderd. Zonder olie was deze regio niet een reservaat van verkommerde authenticiteit geworden en had zij zich althans een betere uitgangspositie voor de toekomst kunnen scheppen.

Het afgelopen voorjaar overleden twee dichters. De één, in Saoedi-Arabië, was arm, ongeletterd, trots op zijn stam en zijn onderworpenheid aan de bevelen van God, zijn islam, zonder zich bewust te zijn dat een alternatief denkbaar was. Natuurlijk, onbedorven, naïef, niet besmet door het virus van de moderniteit, noem het zoals je wilt. Ad-Dindān leefde in een wereld waarvan de magie intact was gebleven – het arabisme en de islam in hun oervorm.²⁶ Als ik ertoe heb bijgedragen zijn expressie in prachtige gedichten voor de toekomst te bewaren, heb ik niet voor niets geleefd.

De ander, Nizār Qabbānī – rijk, erudiet, wereldburger, oud-diplomaat, telg van een aanzienlijk koopmansgeslacht in Damascus – overleed in Londen. Hij vertolkte het tragische Arabische levensgevoel in liefde en politiek in eenvoudig, voor iedereen toegankelijk klassiek Arabisch. In pan-arabische roem wordt hij alleen geëvenaard door de Libanese zangeres Fayrūz. Evenals indertijd de Egyptische zangeres Umm Kulthūm zijn zij het bewijs dat er over de politieke en andere barrières heen in cultureel opzicht wel degelijk gesproken kan worden van een Arabische wereld. Nizār Qabbānī werd bekend met zijn liefdesgedichten die vooral rebelse adolescenten aanspraken, zoals zijn vroege bundel *Een Jong Vrouwenborstje*.²⁷ Maar na het Arabische rampjaar 1967 wierp hij zich op als het politieke geweten van de natie en was in die rol minstens zo spraakmakend.²⁸ Zo werd hij de dichter bij uitstek van de drie *muḥar-rāmāt*, de drie taboe-onderwerpen van de Arabische wereld: religie, politiek, en seks. Sommigen stellen daarom de vraag naar Qabbānī's oprechtheid. De vraag lijkt me niet ter zake doen. Wie zijn werk leest kan zich in ieder geval niet aan de indruk onttrekken dat zijn Arabisch-nationalistische sympathieën in evenwicht werden gehouden door afschuw van de régimes die zich opwerpen als de voorvechters van het arabisme. Trots op het ideaal en walgend van de werkelijkheid: alleen al uit de enorme populariteit van Qabbānī kan worden afgeleid hoe diep die gespletenheid in zijn Arabische publiek zit.

In een van die bizarre, tragi-komische wendingen waaraan het Arabische leven zo rijk is, stuurde president Asad speciaal een vliegtuig naar Londen om het stoffelijk overschot van de dichter naar Damascus te laten vervoeren. Alsof het Syrische Ba^cth-régime niet bovenaan stond op het lijstje geadresseerden van Qabbānī's *J'accuse!* De laatste jaren weerspiegelden zijn gedichten steeds meer de situatie die vanuit een andere optiek wordt beschreven door het rapport van de Wereldbank. Als voorbeeld geef ik een paar fragmenten uit een lang gedicht dat hij in 1994 componeerde met als titel *Wie Luidt de Doodsklok over de Arabieren?*²⁹

‘Vijftig jaren reeds volg ik de toestand van de Arabieren:
Hoe zij donderen, zonder ooit regen te brengen;
Hoe zij zich in oorlog storten, zonder eruit te komen;
Hoe zij het leer van de retoriek kauwen, zonder het te verteren.
Iedere ochtend krijgen ze de culturele post thuisbezorgd,
Maar zij kunnen de letters niet ontcijferen – zij lezen niet.
Zie hoe zij daar gezeten zijn, aan hun zee van olie;
Geen woord van lof voor degene die de olie liet spuiten:
Het dankzeggen is hun niet gegeven.
De miljarden proppen ze weg, alleen voor zichzelf,
En toch lopen zij altijd bedelend in het rond.

Vijftig jaren reeds tracht ik te schilderen een land,
Dat, figuurlijk slechts, heet: het land der Arabieren.
Soms probeer ik het in de kleur van mijn slagaders,
Een andere keer met de kleur van woede.
Maar wanneer het af is, stel ik mezelf de vraag:
Als nu eens de Arabieren dood worden verklaard,
Op welke begraafplaats worden zij dan ter aarde besteld?
En wie zal er om hen wenen?
Zonen noch dochters lieten zij na,
Nergens een spoor van verdriet,
Niemand die een traan zal laten.

[..]

Na vijftig jaar wil ik noteren wat ik heb ervaren:
Ik zag volkeren leven in de opvatting
Dat de geheime dienst er is van godswege,
Zoals hoofdpijn, verkoudheid, kamelenschurft.
Ik zag het arabisme publiekelijk uitgesteld,
Aangeboden op een veiling van oud meubilair,
Maar de Arabieren, nee, die heb ik niet gezien.

Wanhoop, woede, gepassioneerde liefde zijn de kleuren waarin Qabbānī zijn laatste portretten van de Arabische wereld heeft geschilderd. Wie kan hierna nog van anti-arabische sentimenten worden beticht als hij weigert een bepaalde vorm van arabisme te omhelzen? Sterker nog, Qabbānī ontzegt iedere geloofwaardigheid aan het ideologische arabisme van de politieke machthebbers. Ergo, steun voor die retoriek verdraagt zich niet met werkelijke liefde voor de Arabische cultuur en sympathie voor de Arabische mens. Die Arabische mens lijkt meer gediend met het devies van Louis ^cAwad, ‘gematigd in vorm, revolutionair qua inhoud’. Dat een zekere mate van twijfel als kunst wordt geaccepteerd en een zekere mate van cultuurrelativisme bestaansrecht krijgt in de Arabische wereld zou pas echt revolutionair zijn!³⁰ En het zou daar voor niemand een schande moeten zijn bekend te staan als Occidentalist, net zo min als Oriëntalist per definitie verdacht zouden moeten zijn.

Zoals U hebt gemerkt, hanteer ik een ruime definitie van de begrippen literatuur en politiek in de Arabische wereld. Dat is een opvatting die niet vreemd is aan het Arabische woord voor literatuur, *adab*, dat oorspronkelijk de betekenis heeft van ‘goede manieren, inclusief verbale en literaire scholing’,³¹ en een veelheid aan genres kan omvatten. Het Arabische woord voor politiek, *siyasah*, gaat terug op een bedoeïenen-term voor het africhten van een rij- of lastdier, dat wil zeggen, de kunst om een dier met beleid zover te krijgen dat hij doet wat je van hem wilt.³² In de Arabisch-islamitische cultuur is het gangbare woord voor onderdanen *ra^ciyyah*, dat wil zeggen, de kuddedieren die aan de zorgen van de herder zijn toevertrouwd.³³ In de islamitische literatuur wordt

siyasaḥ gedefinieerd als de vrije beleidsruimte die een heerser wordt gelaten door de islamitische wet om de beestjes van zijn kudde de gewenste richting op te drijven. In een zwartgallige bui, die ik vandaag overigens niet heb, zou ik eraan toe kunnen voegen dat *siyasat-gah* in het Perzisch en het Osmaans Turks de betekenis heeft van plaats waar folteringen en executies plaatsvinden. Volgens Hazim Saghie is het nu de taak van de *siyasaḥ* om de absolute waarheden van het Arabisch nationalisme en de politieke islam te relativeren en, zoals hij het uitdrukt, de olifant van het Arabische gelijk door de naaldopening van het mogelijke te wurmen.³⁴ Ik sluit me daar graag bij aan.

Tot slot enkele woorden van persoonlijke aard.

Mijnheer de rector magnificus, leden van het College van Bestuur, ik dank u voor deze benoeming en het in mij gestelde vertrouwen.

Hooggeleerde Kruk, beste Remke, jij bent degene die het initiatief tot deze leerstoel hebt genomen. Onbedoeld heb je daarmee ook een nieuwe richting aan mijn leven gegeven. Begonnen in de moderne Arabische literatuur, ben ik steeds verder afgedwaald in de richting van antropologisch en linguïstisch veldwerk onder de Arabische bedoeïenen en de bestudering van hun orale literatuur. Jij hebt me weer bij de moderne politieke les gebracht, maar wees niet bevreesd dat ik ad-Dindan en de zijnen ontrouw zal worden.

Hooggeleerde Westerweel, beste Bart, ik ben je erkentelijk voor de steun die je in je tijd als dekaan van de letterenfaculteit aan Remke's project hebt willen verlenen.

Het Ministerie van Buitenlandse Zaken, voorop Tiddo Hofstee en Hans Heinemann die de cruciale parafen hebben gezet, ben ik dankbaar voor dit gebaar jegens mij en de universiteit. Immers, het ministerie blijft mijn broodheer en heeft bewilligd in deze onbezoldigde aanstelling op voorwaarde dat het niet ten koste zou gaan van mijn departementale functieuitoefening. Nu staat Buitenlandse Zaken gelukkig niet bekend om een enge opvatting terzake. En ongetwijfeld speelt in dit geval goed begrepen eigenbelang ook een rol - een belang dat bekwame diplomaten altijd van een prettige verpakking weten te voorzien. Een andere

beslissing was niet in overeenstemming geweest met het credo van de herijking, die beoogt meer wisselwerking tot stand te brengen tussen BZ en andere maatschappelijke geledingen in eigen land, uiteraard met het doel aller landsbelang nog beter te behartigen in den vreemde.

In de loop van de aanstellingsprocedure heeft het goedgunstig lot, belichaamd door Hans van Mierlo, Joris Vos en Dirk-Jan van den Berg, bovendien beschikt dat de herijkte directie Midden-Oosten en Noord-Afrika voor mij vrij kwam. Die omstandigheid maakt het voor mij een stuk makkelijker te voorkomen dat de bezoldigde functie lijdt onder de onbezoldigde of omgekeerd. In werkelijkheid vertoef ik vaak in een aangenaam schemergebied waar het niet goed mogelijk is exact vast te stellen in welke functie ik op dat moment werkzaam ben. Het is een voorrecht te mogen werken met twintig toegewijde beleidsmedewerkers, documentalisten, en secretariaat. Inge, Erica, en Petra, zonder jullie had ik deze oratie en vele andere zaken niet voor elkaar gekregen.

In meer dan één opzicht betekent de omarming van de Leidse Alma Mater voor mij een thuiskomst. Remke, Wim, Hans, Harry, Jan Just, Sander, Dick, Johan, Eric-Jan, we hebben allen in min of meer dezelfde tijd en omstandigheden gestudeerd. Onze herinneringen overlappen, we herkennen dezelfde dingen. Met sommigen van jullie heb ik het leven in Kaïro gedeeld. Het geeft me diepe voldoening en een groot gevoel van geluk dat ik me weer bij jullie rijen mag aansluiten. In het bijzonder verheug ik me ook op de samenwerking met de studenten Arabisch en andere geïnteresseerden in het moderne Midden-Oosten: voor hen kan ik misschien een brug zijn naar de operationeel ingestelde wereld van Buitenlandse Zaken en omgekeerd kan mijn positie aan de universiteit BZ in directer contact brengen met een groot reservoir aan kennis en talent.

Mijn vrouw Bep, die ik in Kaïro heb leren kennen, Daniëlle, Cyrille, Sophie, geboren in Damascus, New York, en Riyadh: jullie weten er alles van. Samen en apart schrijven we een mooi verhaal en we lezen altijd geboeid mee over elkaars rug. Samen staan wij sterk. Ten slotte, met mijn ouders is alles begonnen. Mijn moeder, Tonny Scherft, was dege-

ne die in 1967 eens poolshoogte ging nemen bij de oude professor Drewes over Arabisch als studie, vak, en toekomst. Voor wat jullie me hebben meegegeven, voor jullie niet aflatende steun en belangstelling, ben ik dankbaarder dan woorden kunnen uitdrukken.

Ik heb gezegd.

Noten

- 1 De mogelijkheden voor misverstanden over het woord *ʿarab* tussen onderdanen van Arabische landen zijn legio. Voor een voorbeeld van begripsverwarring tussen Egyptenaren en Saoediërs, zie mijn *De Laatste Bedoeïen*, 37. In *Mudhakkirat Talib Biʿthah* [De Herinneringen van een Student in het Buitenland], Kaïro 1965, 207-209, van de Egyptische schrijver Louis ʿAwad (zie p. 7 e.v.) wordt een joodse Egyptische ten tonele gevoerd die zich tegenover de jonge student denigrerend uitlaat over Egyptenaren als ‘Arabieren (*ʿarab*)’ of ‘moslims’, die vuil, lui, en tot niets in staat zijn. Als de student haar er boos op wijst dat zij ook haar landgenoten zijn, antwoordt zij, ‘Waarom zo boos, *monsieur* ʿAwad, ik zeg het precies zoals het is. In Egypte vind je moslims en Kopten. Ik heb het over de moslims, niet de Kopten. De Kopten, die zijn net als Europeanen. Waar maakt u zich druk over, *monsieur* ʿAwad?’ Dit antwoord maakte de zaak alleen maar erger, want ʿAwad was een hartstochtelijk voorstander van een seculier Egypte, waar religie een individuele aangelegenheid zou zijn en de burgers verenigd zouden worden door een Egyptisch territoriaal nationalisme. ʿAwad moest echter talloze keren ervaren dat zijn vooruitstrevende ideeën door moslimse tegenstanders werden afgedaan als typisch voor de Koptische gemeenschap, die volgens hen al gauw in verleiding zou komen zich onvaderlands op te stellen door te kiezen voor de Europese, en niet voor de arabisch-islamitische cultuur.
- 2 Na het incident had Fayhan ibn Gwed aan het hoofd van de Saoedische schriftgeleerden, Ibn Baz, de vraag voorgelegd of hij er verkeerdt aan had gedaan de man te slaan. Ibn Baz had geantwoord dat er geen kwaad in stak als het hem goed dunkte een ongelovige langs deze weg van zijn dwaling te laten terugkeren. Ik heb dit van horen zeggen, maar het verhaal is alleszins plausibel. In zijn gepubliceerde *fatwa*’s, religieuze adviezen, valt te lezen dat moslims de plicht hebben om hun haat en afkeer te laten blijken jegens christenen of andersgelovenden, die zich niet tot de islam laten bekeren, ʿAbd al-ʿAziz ibn Baz, *Majmuʿ Fatawa*, ii, 178, het hoofdstuk ‘De plicht van vijandigheid jegens de joden, de veelgodendienaars, en

andere ongeloovigen. Natuurlijk, in de zin van spontaan gegeneerd, is deze situatie niet. In de Arabische binnenlanden wordt hij al twee eeuwen met het zwaard afgedwongen door het Wahhabisme. Deze beweging legt een exclusieve claim op de juiste uitleg van de islam en schuwt geen geweld waar haar macht toereikend is. Sinds de heilige steden onder Saoedisch gezag vallen, kan zij bovendien haar wil opleggen aan de kosmopolitische islam tijdens het pelgrimsseizoen. De extreme onverdraagzaamheid van het Wahhabisme jegens andersdenkenden zou wel eens verband kunnen houden met een synthese die is aangegaan met het genetische zuiverheidsideaal van de Arabische stammenmaatschappij, ook al zullen de vertegenwoordigers van deze beweging zelf een dergelijke veronderstelling heftig ontkennen.

- 3 Hourani, Albert, *Arabic Thought in the Liberal Age*, Londen 1970, 309-315.
- 4 *Al-Hayat*, 31 juli 1998.
- 5 Onlangs overleed in Londen de bekende Egyptische literatuurcriticus Ghali Shukri. De Egyptische schrijver Yusuf Idris vatte de situatie kernachtig samen als 'De totale hoeveelheid vrijheid in het Arabischē vaderland is nog niet toereikend voōr één schrijver' (*kull al-kamiyyah al-muʿtah min al-hurriyyah fi al-watan al-ʿarabi la takfi katiban wahidan*), geciteerd in Nizar Qabbani, *al-ʿAsafir la tatlub taʿshirat dukhūʿ*.
- 6 *Muqaddimah fi fiqh al-lughah al-ʿarabiyyah*, Kaïro 1980.
- 7 Een kampioen van het pan-arabisme, de dichter Nizar Qabbani, gaf in 1980 op een poëziefestival georganiseerd door de Arabische Liga uitdrukking aan zijn ontgoocheling in het gedicht *Ana yā-sadiqi muʿab bi-ʿurubati* [Beste vriend, ik ben mijn arabisme beu]: 'Beste vriend, ik ben mijn arabisme beu; // Is het arabisme sōms een vtoek en straf?'
- 8 Zijn treffendste vorm kreeg deze politiek overigens in een niet-Arabisch land, Iran, met de introductie van het begrip Grote Satan.

- 9 Nizar Qabbani verwoordt deze verbondenheid tegen wil en dank met het arabisme en de islam in zijn vers 'In ons vlees wordt kris-kras gehakt door de dolken van het arabisme en is de islam hope-loos verstrikt met de islam' van het gedicht 'Kanttekeningen in het schrift van de nederlaag'.
- 10 'Awad verkneukelt zich in dit verband over een Freudiaanse ver-gissing in Nassers boekje *De Filosofie van de Revolutie*, waarin Pirandello's *Zes Personen op Zoek naar een Auteur* wordt verhaspeld tot 'Zes Personen op Zoek naar een Acteur', Irmgard Schrand, *Louis 'Awad, Ein ägyptischer Kritiker und Denker des 20. Jahrhunderts*, Münster-Hamburg 1994, 132.
- 11 Dat verklaart ook de heftige reacties op ogenschijnlijk onschuldige literatuurwetenschap, zoals Taha Husayns studie over pre-islamiti-sche poëzie, *Fi ash-shi'r al-jahili*, Kaïro 1926.
- 12 Qur'an 2:31. Met de opvatting dat Adam in het Paradijs Arabisch zou hebben gesproken wordt op geestige wijze de draak gestoken door Abu al-'Ala' al-Ma'arri (973-1058) in diens *Risalat al-Ghufran* [Epistel over de Vergeving]: ondervraagd door een bezoeker aan het Paradijs vertelt Adam dat hij bij aankomst op aarde zijn Arabisch was vergeten en bleek te zijn vervallen in oud-Syrisch. Bij terugkeer werd de oude situatie hersteld, want in het Paradijs wordt slechts het zuiverste Arabisch gesproken.
- 13 Taha Husayn vermeldt dat in zijn jeugd het onderricht aan de Azhar universiteit begon met de zin, 'God zij geprezen, dat Hij de taal der Arabieren tot de beste van alle talen heeft gemaakt,' W. Diem, *Hochsprache und Dialekt im Arabischen*, Wiesbaden, 1974. In *Hawamish 'ala daftar an-naksah* [Glossen bij de Nederlaag] van Nizar Qabbani vraagt de dichter ironisch, 'Zijn wij de beste gemeenschap die de wereld heeft voorgebracht?', in toespeling op Qur'an 3:110, waarin de moslims worden toegesproken als 'de beste gemeenschap die er voor de mensen is voortgebracht'.
- 14 Dit is tekenend voor de infiltratie van het Egyptische rechtssysteem door de politieke islam. 'Awad had andere geleerden aangehaald

die rampzalige droogte zagen als oorzaak van emigratiegolven vanuit het schiereiland, maar had deze theorieën zelf verworpen. Zijn positie was dus precies het tegenovergestelde van wat de aanklager beweerde, cf. *Muqaddimah*, 24-26, en zoals de verdediging niet verzuumde aan te tonen. Niettemin volgde de rechter de aanklager: ‘Awad moest hangen.

- 15 Badrawi Zahran, *Dahd muftarayat didd i'jaz al-qur'an wa-lughatih w-abatil ukhra ikhtalaqaha as-salibi al-mustaghrib ad-d. Liwis 'Awad*. - - - - -
- 16 *Difa'an an as-salam*, Beiroet 1997.
- 17 Nizar Qabbani spreekt in dit verband van ‘de opium in onze hoofden’ en ‘de waanvoorstellingen’ die moeten worden uitgebannen, wil de Arabische wereld de toekomst met vertrouwen tegemoet kunnen zien, *Hawamish ala daftar an-naksah*.
- 18 *Difa'an an as-salam*, Beiroet 1997.
- 19 O.c., 28.
- 20 O.c., 57.
- 21 *Claiming the Future, choosing prosperity in the Middle East and North Africa*, the World Bank, Washington 1995.
- 22 Deze vergelijking is een eigen leven gaan leiden. Hij is bijvoorbeeld terug te vinden in het dit jaar verschenen boek *The Dream Palace of the Arabs, a Generation's Odyssey*, New York, 1998, een verzameling opstellen van Fouad Ajami over literatuur en politiek in de Arabische wereld. Maar zelfs het gezag van de Wereldbank ontslaat ons niet van de verplichting zelf op onderzoek uit te gaan. De vergelijking met Finland gaat in ieder geval niet op als men uitgaat van de gegevens die ik heb laten natrekken. Zonder de olie mee te rekenen exporteerden de 16 MENA-landen in 1995 ruim twee keer zoveel als Finland. Trekt men daarvan af het aandeel van Israël, 29 procent, en Iran, dan exporteren de Arabische landen gezamenlijk een derde meer dan Finland. Dat is op zichzelf verrassend genoeg.
- 23 Vgl. Nizar Qabbani, ‘Allen trokken haastig hun sandalen uit en

zochten met hun kapitaal een veilig heenkomen' in zijn gedicht 'Top Secret Rapport uit Despotistan' (*Taqrirun Sirriyyun Jiddan min Bilad Qam'istan*).

- 24 In de Arabische literatuur en pers worden de gevolgen van de olie-economie gewoonlijk slechts in moralistische termen besproken. In zijn gedicht *Ifadah fi mahkamat ash-shi'r* [Notificatie aan het gerechtshof van de poëzie] zegt Nizar Qabbani bijvoorbeeld, 'De olie doodde al hun oorspronkelijke eigenschappen.' De Saoedische bedoeïenendichter Bandar ibn Srur, gestorven in 1984, verwoordde dezelfde gedachte in zijn beroemde vers, 'Moge God de christen straffen die de olie vond, // Laat de oliespuit zijn ogen met blindheid slaan! // Want waartoe dient nu nog vastheid van karakter?', zie P.M. Kurpershoek, *Bedouin Poets of the Dawasir Tribe* (verschijnt in januari 1999).
- 25 De gevolgen van de huidige crisis in Oost-Azië zijn hierin niet verwerkt. De devaluaties veranderen dit beeld niet noodzakelijkerwijs. De cijfers vertegenwoordigen de reële, naar koopkracht gemeten dollarwaarde van het per capita inkomen, en niet de nominale waarde.
- 26 Qua vorm staan Louis 'Awad en ad-Dindan soms aanmerkelijk dicht bij elkaar dan de lichtjaren in ontwikkeling die hen lijken te scheiden. Vgl. de regels in 'Awads sonnet nr. 7, *hat al-qalam wa-l-hibr wa-s-sahifah // w-iktib ya-'abdi lawhat ash-shari'ah* ('Pak een pen, inkt en papier, // En schrijf, mijn dienaar, het tablet van de wet') en ad-Dindans *dann al-galam w-iktib kalam at-ta'ajib // gafin nhalli bih 'ala go't al-mim* ('Pak een pen en schrijf mijn kunstige woorden, // Verzen gecomponeerd op de rijmklank van de letter *mim*'). Wat bij ad-Dindan ontbreekt is de dubbele bodem van de ironie. Bij 'Awad schrijft de dichter wat hem wordt gedictieerd door de stem van de Natuur in bewoordingen die onvermijdelijk associaties oproepen met het sacrosancte vocabulair van de Qur'an en de islamitische literatuur (bijvoorbeeld, *shari'ah*, 'wet', maar bij uitstek 'de islamitische wet') met het doel deze te ironiseren, *Blutuland wa-qasa'id ukhra, min shi'r al-khassah*, geciteerd in

- Schrānd, 54.
- 27 *Tufulat Nahd*, Beiroet 1948.
- 28 In *Hawamish* *‘ala daftar an-naksah* [Glossen bij de Nederlaag] zegt Qabbani: ‘Triest vāderland, van het ene op het andere moment heb je me vēranderd van een dichter over liefde en verlangen in een dichter die schrijft met het mes.’
- 29 *Mata yu^clinun wafat al-^carab*, letterlijk, ‘Wanneer zal het overlijden van de Arabiëren bēkend worden gemaakt? Opgenomen in de bundel *Khamsun* *‘aman fi madih an-nisa*’, Beiroet 1998 (2e druk), 201-218.
- 30 Vgl. *De arte dubitandi*, Sebastian Castelleo’s verdediging van zijn *De Haereticis* (1554), ‘is in many ways a remarkable book, far in advance of its time in proposing a liberal, scientific, and cautious approach to intellectual problems, in contrast to the total dogmatism of the Calvinist opponents,’ Richard H. Popkin, *The History of Scepticism from Erasmus to Descartes*, Van Gorcum, Assen 1960.
- 31 Vgl. Bernard Lewis, *The Political Language of Islam*, Chicago 1988, 27, waar *adab*, als gebruikt in middeleeuwse teksten, wordt vertaald met de moderne term *political culture*. Salamah Musa, in zijn artikelenbundel *Maqalat Mamnu^cah* [Verboden Artfikēlen], noemt Ghandi’s leven *adāban* *‘azimān*, ‘grote *adab*, als we het erover eens zijn dat de grootheid van de mens het voornaamste onderwerp van *adab* is.’
- 32 Vgl. Bernard Lewis’ ‘Siyasa’ in *In Quest of an Islamic Humanism* (red. A. H. Green), Kairo 1984.
- 33 Vgl. Nizar Qabbani’s gedicht *al-Istijwab* [Het Verhoor], ‘Twintig jaar heb ik doorgebracht, levend in een schaapskooi’; en in *al-Khitab* [De Toespraak], ‘Voor het slagersmes van de macht zij wij allen schapen’ (*kulluna fi madhbah al-hukm khiraf*).
- 34 *Difa^can*, 35-36.

